

ПОЛЕМИКИ И ПОЛЕМИЧЕН СТИЛ НА КРЪСТЬО КУЮМДЖИЕВ

Елка Трайкова
Институт за литература – БАН

Полемиките са сложно комуникативно пространство. Пространство на среща и сблъсък на мнения, на публично обявяване на концепции, на приближаване и оттласкване между личностни и естетически позиции. Те са динамично променящо се, провокиращо пространство, в което се полагат аргументи от различен порядък, въввлечени в процедури на анализ, сравнение и отрицание. В този смисъл полемиките предизвикват иначе невъзможен диалог между автори, въвличайки ги в напрегнати, понякога дори драматични ролеви ситуации. В полемиките субективното време протича като реални житейски и творчески съдби, но в тях се пресичат като равнопоставени историческата памет и културната съвременност.

Литературните полемики са междинно интердисциплинарно поле, в което хармонично се допълват реториката, литературознанието, психологията, наслагват се аргументи от целия спектър на хуманитарното знание. Всяка полемика съгражда един възможен субективен, но и по-автентичен модел на изпълзващата се, понякога манипулирана обективна реалност на литературната история. Литературните полемики са виртуозна или тривиална игра на интерпретации, те носят познания и разочарования. Те са предизвикателство за словото и мисълта, своеобразен пъзел от логически доводи, ефективна защита и колоритни обвинения, който не всеки автор може да подреди. Литературната полемика е изкуство, което малцина владеят. Да си полемист, е талант, но и проклятие, защото полемичната страст провокира конфликти и създава врагове. Авторът полемист не може да се скрие в сюжета на тайното говорене, той е обречен на публичност, защото адресатът на неговия текст не е само опонентът, но и читателят. Той трябва да бъде заинтригуван, убеден, завоюван. Той е онзи невидим, но основополагащ арбитър в спора, който може да подбуди и призове общественото мнение в негова полза. Читателят трябва да се приобщи към добре защитената кауза, да я припознае като своя. Така полемичният текст се превръща в творчески акт, който носи удовлетворение (и триумф), но е и акт на съ-причастно общуване. Именно тази полемична стратегия блестящо владее Кръстьо Куюмджиев.

Пристъпих с известно притеснение към прочита на неговите текстове, не бях се връщала към тях от години, а всички сме попадали в коварния капан на разбитите илюзии и развенчаните митове. Но книгите на К. Куюмджиев се оказаха не просто литературна история, те сътворяват литературнокритически истории с въображение и ерудиция. Неговите студии и статии са изтъкани от идеи, разположени в културологични, философски и исторически контексти. Авторът е словотворец, който ги одухотворява със своите страсти, чувства и интуиции. Той се ражда със своя текст и живее чрез него въпреки времето. Стилът на К. Куюмджиев не може да бъде объркан, подменен или забравен. При него фигурата на автора е институция, авторитетна и категорично разпознаваема. Той доминира в текста, контролира значенията, които поражда, внушава неговите послания. К. Куюмджиев винаги говори от „аз“ позиция, без да се прикрива с така удобните идеологически конструкти, политически цитати и критически клишета. Но още по-важното е, че полемичните му статии са ясно персонифицирани. Субектът е назван, най-често в първия абзац, а после в сложната мрежа на сюжета се разплита неговата творческа история, лична биография, психология на поведение. В известен смисъл опонентът е и съ-автор – идентифициран, цитиран, разбира се, опровергаван и разобличаван. Такъв подход изисква смелост и самочувствие. За епохата на тоталитаризма тази свобода на духа и освободеност на словото не е съвсем безопасна. Защото тогава полемиките са предпоставени публични спектакли с предварително разработени сценарии и разпределени роли. Този универсален модел понякога е разколебан от непредвидени полемични случвания, от случайно пропуснати от цензурата текстове или от разпадане на предварително замислената игра на естетически сблъсъци. Именно тези изключения, в които много често герой е К. Куюмджиев, са истинските свидетелства за същността на художествените процеси, влизащи в болезнени диалози с идеологемите на социализма.

Неговите полемични статии, дори със заглавията си, се оттласкват от идеологическата тривиалност, търсейки метафорична оригиналност или афористичен акцент, и с това получават широка обществена популярност. Такъв блестящ образец на полемичното слово е статията на К. Куюмджиев „Лекарю, излекувай се сам!“⁽¹⁾. Тя е отговор на „трогателните“ самопризнания на всевластния тогава критик Пенчо Данчев: „Потискахме вкусовете си доброволно, с вътрешно убеждение. Догматичната нормативност не даваше възможност да се развие неповторимата индивидуалност на художника. Тя пречеше на индивидуалната изява на самия критик“⁽²⁾. В този формален акт на разкаianie Куюмджиев с основание разчита поредната метаморфоза на критика, който, отказвайки се от едни догматични схеми, безпрекословно формулира нови идеологически клишета. Текстът иронично деконструира поведенченските

модели, фанатизма и репресивните функции не само на този автор, но и на цялата критика от 50-те години на XX в. К. Куюмджиев структурира своята статия като калейдоскоп от ефектни словесни игри и аналитично проникване зад видимата повърхност на претендиращите за абсолютна непогрешимост критически схеми на своя опонент. Така той виртуозно изгражда контрастна опозиция между неговите аргументи и своите тези за критиката като изкуство, което трябва да въвлече читателя в примамливия лабиринт на творчеството с блестящи фрази и елегантна интелектуална игра със словото. Но тази статия има още едно послание и то е: времето, обременено с идеология, не може да се излекува само. Паметта за него е и възмездие, и покаяние, и катарзис. Болезнено е само мълчанието.

Всяко критическо интерпретиране е едно отворено, субективно маркирано тълкуване, което аргументира своите тези, провокирайки разплитането не само на очевидните, повърхностни смисли на творбата, но и нейните дълбоко кодирани значения. Критическите текстове на К. Куюмджиев предизвикват такива отворени прочити на художествените творби. Но именно това предполага честото им попадане в епицентъра на разгорещени полемични ситуации. В този текст няма да проследя всички измерения на оживената дискусия, която се разразява през 1973 г., обект на която са „Диви разкази“ на Николай Хайтов. Тук ще припомня само статията на К. Куюмджиев „Диви разкази“ и „точните науки“⁽³⁾. Не бих казала, че приемам неговите крайни тези, които абсолютизират „вредата“ от научния подход към литературната творба, визирайки структуралния прочит, който прави Н. Георгиев. Но не мога да не призная, че тази статия е блестящ полемичен образец, построен според класическите закони на реториката. В нея той иронизира, отрича или внушава недоверие към основополагащите проблеми, поставени от неговия опонент. Критикът създава специфична художествена сплав от факти и фикции, доводи и метафори. В шеметния обрат на инверсиите се съгражда една артистично-есеистична критическа концепция. Неговият безспорно оригинален прочит на „Диви разкази“ е своеобразен колаж на аргументи от различен порядък – народопсихологически, исторически, емоционални. С лекота той смесва културните пластове, обръща смислите на ключови понятия от тезата на Н. Георгиев и едновременно с това прецизно изгражда и убедително защитава своята система от възгледи.

К. Куюмджиев е особено чувствителен към критическите шаблони, баналността на изказа и идеологическите клишета. Той безпогрешно разчита техните следи, без толерантна утеха и разбиране към техните автори, разобличавайки примитивната им критическа рефлексия. Неговите студии „Словото-творец“⁽⁴⁾ или „Ода за качеството“⁽⁵⁾ драстично нарушават общата политическа дидактичност на критическия стил тогава. Авторът не изпитва мъчителното колебание между идейна правоверност, йерархични авторитети и критическа

съвест. В тях той полемично-иронично налага правото да бъдеш свободен чрез възможността на направиш избор. Идеята за отказ от компромис, за категорично заявена и защитена лична позиция наистина е тежък екзистенциален и творчески избор.

Четейки днес статиите на К. Куюмджиев, виждам, че в тях липсва примитивната полемична стратегия на времето. Той избягва лукавите капани на намеците и загадките. Неговите интерпретации на чуждите текстове не са идеологически конотирани. Те не търсят този лесен, но твърде коварен ефект на отричане/заклеймяване на опонента. Тезите му създават конфликтната опозиция между смисъла и безсмислието; между естетическите и родовите ценности и идеологическите схеми. За него творчеството е интуиция, но и ерудитско познание, затова той не си позволява елементарни словоблудства, които, само цитирани в неговите статии, се превръщат в една своеобразна антология на критическия шаблон. За него това е „данъкът, цената, която заплащаме за нашата умствена и емоционална леност“⁽⁶⁾. Ще си позволя да дам един пример. Ето как Куюмджиев коментира препоръката на Ив. Гранитски към поетите на социалистическия реализъм „да пишат само с кръвта си“: „Най-напред, ако решим да пишем само с кръвта си, трябва да направим сметка с какви запаси разполагаме. Една по-дълга поема и край, оставаме без кръв. Разбира се, всеки би дал кръвта си, за да се обезсмърти. Но кой ни гарантира, че тази поема ще бъде безсмъртна?... Всеки графоман е убеден, че пише с кръвта си, но от такива кръводарители файда няма“⁽⁷⁾.

Полемичният стил на К. Куюмджиев изисква друг формат на литературоведско изследване, затова този текст не би могъл да бъде изчерпателен. Той само искаше да покаже, че погледът към ретроспективната посока на времето не означава непременно разочарования. В близкото минало можем да потърсим своята идентичност днес, дори само ако си припомним болезнената повтораемост на нашите различия и пристрастия.

Някои от критическите прозрения на К. Куюмджиев са сбъднати пророчества. Защото се опитваше да бъде свободна личност в едно несвободно време. Той беше убеден, че литературната критика не може да обладае обективната истина. Той не понасяше фанатизма, защото знаеше, че човекът не е безгрешен и не може да бъде съвършен. Затова гледаше на света и на себе си с ирония. Но „от такива хора очаквай повече съчувствие и доброта, отколкото от ония самодоволни чистофайници, които излагат на показ своята непогрешимост и ревниво крият дори от себе си тайните си пороци“. Това са думи от „Панихида за Цветан Стоянов“⁽⁸⁾, но те носят и спомена за К. Куюмджиев, така както го помним тези, които имаме честта да го познаваме.

БЕЛЕЖКИ

1. Куюмджиев, К. Лекарю, излекувай се сам. Септември, №3, 1965, с. 183.
2. Данчев, П. Критически талант и критически принципи. Септември, №5, 1963, с. 221.
3. Куюмджиев, К. „Диви разкази“ и „точните науки“. Литературна мисъл, №2, 1974, с.23.
4. Куюмджиев, К. Словото-творец. В: Словото-творец, С., 1985, с. 5 – 61.
5. К. Куюмджиев. Ода за качеството. В: Словото-творец, С., 1985, с. 229 – 248.
6. Куюмджиев, К. Ода за качеството. В: Словото-творец, С., 1985, с. 232.
7. Цит. статия, с. 241.
8. Куюмджиев, К. Панихида за Цветан Стоянов. В: Историята като жива памет, С., 1979, с. 143.

POLEMICS AND POLEMICAL STYLE OF KRUSTIO KUJUMDJIEV

✉ **Elka Traykova, Assos.Prof.**

Institute for Literature
Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenski prohod Blvd., bl.17, fl.7 – 8
1113 Sofia, Bulgaria
E-mail: elkatraykova@gmail.bg